

**КОНЦЕПТ “СОН” У МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРАХ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРНИКА В. ДАЛЯ “ПОСЛОВИЦЫ РУССКОГО НАРОДА”)**

УДК 811.161.12 373.7: 821.161.1 – 84

*Олена Куцик, кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та славістики
Марія Колечко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та славістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

**КОНЦЕПТ “СОН” У МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРАХ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРНИКА В. ДАЛЯ “ПОСЛОВИЦЫ РУССКОГО НАРОДА”)**

У статті проаналізовано мовні засоби об'єктивзації лінгвокультурологічного концепту “сон” в пареміологічних одиницях, представлених у збірці В. Даля “Пословицы русского народа”. Встановлено, що досліджуваний концепт має складну структуру, лінгвокультурна модель якої складається з аксіологічно нейтрального центру та варіативних мікрофреймів з позитивною і негативною конотацією, що дозволило виокремити кілька тематичних груп аналізованих паремій.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, фрейм, тематична група, пареміологічна одиниця.
Літ. 14.

*Елена Куцык, кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы и славистики
Мария Колечко, кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы и славистики
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко*

**КОНЦЕПТ “СОН” В МАЛЫХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЖАНРАХ
(НА МАТЕРИАЛЕ СБОРНИКА В. ДАЛЯ “ПОСЛОВИЦЫ РУССКОГО НАРОДА”)**

В данной статье проанализированы языковые средства объективации лингвокультурологического концепта “сон” в пареміологических единицах, представленных в сборнике В. Даля “Пословицы русского народа”. Установлено, что данный концепт отличается сложной структурой, лингвокультурная модель которой состоит из аксиологически нейтрального центра и вариативных микрофреймов с положительной и отрицательной коннотацией, что дало возможность выделить несколько тематических групп исследуемых паремий.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, фрейм, тематическая группа, пареміологическая единица.

*Olena Kutsyk, Ph. D. (Philologic), Docent of World Literature and Slavonic Department
Mariya Kolechko, Ph. D. (Philologic), Docent of World Literature and Slavonic Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko*

**THE CONCEPT “DREAM” IN SMALL FOLKLORE GENRES
(ON THE BASIS OF V. DAHL'S COLLECTION “PROVERBS OF RUSSIAN PEOPLE”)**

The article deals with the linguistic means of objectification of lingvoculturological concept of “dream” in paremiological units, which are represented in V. Dahl's collection “Proverbs of Russian people”. There has been established that the investigated concept has complex structure, lingvoculturological model of which consists of axiological neutral center and variant micro frames with positive and negative connotation, which allowed selecting a few thematic groups of analyzable proverbs.

Keywords: concept, linguistic picture of the world, frame, thematic group, paremia unit.

Постановка проблеми. Прислів'я як своєрідний жанр народної творчості у малій і влучній словесній формі відображають багатомірні спостереження за життєвими явищами, містять філософські узагальнення. Російські паремії, побудовані на основі концепту “сон”, яскраво ілюструють можливості творів народного мистецтва слова виражати різне ставлення людини до сну як важливої умови повноцінного життя людини.

Актуальним і недостатньо вивченим є аналіз процесів виникнення і розвитку паремій, побудованих на основі концепту “сон” з точки зору відображення в них національно-культурної специфіки.

Важливе місце у мовній картині світу займає корпус пареміологічних одиниць, об'єднаних загальним поняттям “сон”, що підтверджує й окрема тематична рубрика у збірнику В. Даля “Пословицы русского народа”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Говорячи про застосування терміну *концепт* у когнітивній пареміології, насамперед потрібно згадати фундаментальну працю Ю. Степанова “Константы. Словарь русской культуры” [13], де автор акцентує увагу на досить важливій для когнітивної фразеології культурній маркованості концепту. Аналогічних поглядів дотримується Г. Вежицька, яка виходить з того, що вторинна

**КОНЦЕПТ “СОН” У МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРАХ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРНИКА В. ДАЛЯ “ПОСЛОВИЦЫ РУССКОГО НАРОДА”)**

концептуалізація зовнішнього світу закладена у мові, а культуру можна пізнати за допомогою стрижневих слів [4; 4]. “Саме у фраземах – знаках опосередковано-похідної номінації – відображаються не тільки особливості природних умов життя або культури, а й своєрідність національного характеру народу”, – констатує М. Алефіренко [1]. Цю тезу можна застосувати і щодо паремій. Доктор культурологічних наук О. Корнілов досліджував широке коло питань, пов’язаних з репрезентацією лексики національної мови як результату відображення світу людською свідомістю [9]. На його думку, концепти, що є основою фразеологізмів, не ототожнюються з об’єктами позамовної дійсності, а лише частково перетинаються і фрагментарно “добудовують” світ за допомогою міфічних і суб’єктивно-оцінних категорій. Останні стають більш вагомими, ніж об’єкти, що в них віддзеркалюються. Саме сукупність таких концептів і створює національну мовну картину світу.

Різні лінгвокультурологічні концепти були предметом дослідження вчених: концепти “любов” та “коханья” в українській лінгвоментальності (С. Форманова, О. Форманова), концепт “гроші” в українській мовній картині світу, особливості метафоризації концепту “освіта” в українській, російській, англійській та французькій мовах (А. Беляєва), концепт “побут” на матеріалі лексико-фразеологічної системи російської мови (А. Рудакова); лінгвокультурологічний концепт “воля” в російській мові (Н. Катаєва); концепти “душа”, “серце”, “розум” на матеріалі літописів давньоруської літератури (О. Кондратьєва); концепт “закон” в англійській і російській мовах (І. Палашевська); концепт “краса” в англійській і російській мовах (Ю. Мещерякова); концепт “коханья” в російській і німецькій мовах (Л. Вільмс); концепти “любов” і “ненависть” в лінгвокультурах США та Росії (С. Балашова) тощо [3].

Зібрані В. Далем паремії, побудовані на основі концепту “сон”, ще не були об’єктом дослідження у сучасному мовознавстві.

Метою нашої розвідки є визначення лінгвістичних параметрів концепту “сон” у російській мові; виокремлення та систематизація паремійних одиниць, побудованих на основі лінгвокультурологічного концепту “сон” крізь призму їхньої культурно-семантичної мотивації (на матеріалі збірника В. Даля “Пословицы русского народа”); встановлення зв’язків між досліджуваними прислів’ями і когнітивними процесами їхньої концептуалізації.

Виклад основного матеріалу. Під концептом розуміють основне семантичне поняття

когнітивної лінгвістики. У мовознавчій літературі немає єдиної думки щодо його тлумачення. Концептом вважають і загальне поняття, і комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет (Г. Вежицька), і “ментальний прообраз (нерозчленоване уявлення про об’єкт), і ідею поняття і навіть саме поняття” [4, 25]. Концепт має подвійну сутність – психічну і мовну. З одного боку, це ідеальний образ, або прообраз, що уособлює культурно детерміновані уявлення мовця про світ, з іншого, – він має у мові відповідні найменування.

Так, С. Воркачев пропонує вважати концептом “одиницю колективного знання чи свідомості (скеровує до вищих духовних цінностей), яка має мовне вираження і вирізняється етнокультурною специфікою” [6, 32]. Деякі лінгвісти вважають, що концепт, на відміну від понять і уявлень, завжди вербально оформлений. З цього випливає, що концепт неодмінно пов’язаний з вищими духовними цінностями.

Ю. Степанов послуговується терміном “культурний концепт”, акцентуючи на культурологічному аспекті проблеми. “Концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у її ментальний світ. З іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – звичайна людина, не “творець культурних цінностей” – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї” [13, 43].

Концепт у нашому розумінні – це не просто когнітивна структура, а інтелектуальна одиниця, збагачена ціннісними ознаками. Це багатовимірне культурно-значуще соціопсихічне поняття у колективній свідомості, опредмечене у певній формі. Це культурно маркований вербалізований смисл, зовнішня форма якого представлена низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну і когнітивну структури. Концептуальна метафора є одним із основних способів образного моделювання та відображення дійсності.

Фразеологічна картина світу формується в результаті дії когнітивно-семантичних механізмів. Найбільш інформативним матеріалом при аналізі концептів, на нашу думку, є фразеологічний фонд мови, зокрема паремійний.

У передмові до “Словаря концептов русской культуры” Ю. Степанов пише, що концепти – це усталені поняття культури. Серед них він виокремлює різні поняття-концепти: “слово”, “любов”, “віра”, “вічність”, “закон”, “беззаконья”, “страх” тощо. “Давно помічено, – підкреслює Ю. Степанов, – що їх небагато, близько чотирьох-п’яти десятків” [13, 205].

Вважаємо, що серед них важливе місце посідає і концепт “сон”.

Науковці неодноразово підкреслювали, що концепти є національно специфічними [8, 6 – 16; 11, 68 – 74]. Ми поділяємо цю точку зору. Однак, концепт “сон”, на нашу думку, у більшості мов і культур є універсальним, хоча й ускладненим ознаками індивідуального уявлення.

У мовній картині світу концептові “сон” належить одне з цільних місць. Як базове поняття, він об’єднує навколо себе інші, менш вагомі. Цим пояснюється наявність у російській мові значної кількості образно-номінативних одиниць, побудованих на його основі.

Російські лексикографічні джерела подають два значення лексеми “сон”, перше з яких є аксіологічно нейтральним: 1. Наступающее через определённые промежутки времени физиологическое состояние покоя и отдыха, при котором полностью или частично прекращается работа сознания; 2. То, что снится, грезится спящему, сновидение [10, 664].

Ілюструючи великою кількістю прикладів, В. Даль у своєму словнику тлумачить лексему “сон” так: “Состояние спящего, отдых тела, в забытии чувств; противополож. бдение, бодрость, явь” [7, 270].

Видатній польській письменниці Марії Домбровській належать такі слова: “Три речі отримала людина як подарунок, щоб пом’якшити гіркоту життя: сміх, сон і надію” [2, 517].

Думки щодо **цінності і важливості сну** для людини знаходимо у багатьох фольклорних жанрах: казках, колискових піснях, примовках, приповідках, загадках, а також прислів’ях та приказках: *Сон милее отца и матери; Милая подружка подушка; Ляг, опочинься, ни о чем не кручинься!* [12, 28].

Вербальні засоби, що репрезентують ознакові характеристики досліджуваного концепту, утворюють фрейм, який розпадається на два протилежних мікрофрейми – зі знаком “плюс” та зі знаком “мінус”. Аналіз фактичного матеріалу дає можливість чітко розмежувати зібрані В. Далем прислів’я на позитивно й негативно марковані.

Паремії, що належать до позитивного мікрофрейму концепту “сон”, маніфестують міцне здоров’я, чисте сумління, важливість сну для хорошого самопочуття та працездатності людини. Найбільш повно цю тезу підтверджує тематична група прислів’їв із загальною семантикою **“Міцний сон як показник здоров’я людини”**. При цьому народна мудрість акцентує саме на **лікувальних властивостях сну**, до прикладу:

Каково живется (может), таково и спится [12, 27]; *Ляг да усни, встань да будь здоров! Выспишься – помолодеешь; Сон лучше всякого лекарства; Сон дороже лекаря; Выспишься – помолодеешь* [12, 28].

З іншого боку, **сон людини нездорової, боязкої, з нечистим сумлінням** можна схарактеризувати як **чутливий, тривожний**: *Спать соловьиным (будким) сном; Ни на волос не уснул; Одним ухом спит, другим слышит; Совесть спать не дает* [12, 28]; *Не живется, так и не спится; Перинка совести не замена; Не всяку кручину заспать можно* [12, 27].

Сон як фізіологічний стан людини зумовлений і **зовнішніми чинниками** (відповідним часовим відрізком доби, станом та умовами навколишнього середовища тощо): *Сонное царство (т. е. все спят)* [12, 27]; *Спячка напала, всех покатоком повалила* [12, 28].

Важливою умовою здорового, міцного сну є наявність місця для відпочинку, а ширше – дами, даху над головою – і навпаки. Цю тезу яскраво ілюструють досліджувані паремії: *Где ночевали? – Под шапкой; Где ходим, тут и спим; Где стал, там и спал; Чую, где ночую, да не знаю, где сплю; Под головы кулак, а под бока и так* [12, 27].

Концепт – це уявлення про окремі фрагменти мовної картини світу. До таких належить і концепт “сон”. Часто в народній свідомості міцний сон асоціюється зі **станом відчуття свободи, незалежності**: *Кто живет на воле, тот спит боле (спит до воли)* [12, 27].

Важливим **атрибутом міцного**, а відтак і **здорового сну є чисте сумління людини**, про що свідчать і зібрані В. Далем народні формули: *Беспечальному сон сладок; И рука спит, и нога спит; У меня подушка в головах не вертится (совесть чиста)* [12, 28].

Оцінка рис характеру людини (як позитивних, так і негативних) з позицій спостерігача часто зорієнтована не на об’єктивні, а на суб’єктивно значущі параметри. Крім загальних оцінок, можна виокремити й специфічні.

Наприклад, **людина, яка багато часу витрачає на сон**, у народній свідомості завжди сприймається як **лінива, а відтак і бідна**: *Кто долго спит, тому денег не скопится; Долго спать – с долгом встать; Спать долго – встать с долгом; Кто поздно встает, у того хлеба нестает; Сонлив, так и ленив; Сон не богатит; Пришел сон из семи сёл, пришла и лень из семи деревень; Заря деньгу дает; Зарю проспай – рубля не достать; Много спать – дела не знает (добра не видать)* [12, 27].

У паремійних дискурсах відображена й думка про те, що *тривалий, надмірний сон призводить до марнування людиною безцінного часу*, наприклад: *Кто больше всех спит, тот меньше всех живет*;

Много спать – мало жить: что проспано, то прожито [12, 27].

“Заснути у сні... це означає прокинутися в другому світі”, – написав якимось сербський письменник Мілорад Павіч [2, 517].

Справді, стан сну в багатьох культурах сприймався як *перехід зі світу живих у світ мертвих*, що яскраво ілюструють і досліджувані прислів'я: *Сон смерти брат; Уснул – помер; Спит человек – не живой; Сонный, что мертвый; Уснешь, что умрешь* [12, 28]; *Спит, как мертвый (мертвецким сном)* [12, 27].

Окрему групу складають паремії на позначення сну як *явища підсвідомості людини, відбитку пережитих нею подій і станів*: *Что наяву деется, то и во сне грезится; Что наяву делают, того не боятся; а что во сне видят, того боятся* [12, 28].

У сновидіннях людина часто бачить якусь послання чи загадку. З часів Аристотеля люди сперечалися, чи можна з наукової точки зору тлумачити сон, чи варто марнувати на це свій час. Однак ніхто не заперечував проти того, що самі сновидіння складають частину людського життя. Сні можна тлумачити по-різному. Зокрема, багато паремійних одиниць, пов'язаних з побутом російського народу, його віруваннями, репрезентують таке поняття, як *віщий сон*: *Вещий сон не обманет; Как сон в руку; Сон правду скажет, да не всякому; Девичьи сны да бабьи сказки; Хвали сон, когда сбудется; Куда ночь, туда и сон; Грозен сон (черт), да милостив бог; Видел мужик во сне хомут – не видать ему лошади доведку; Видел во сне коровий след: ин наяву, маслом отрыгается; Видел мордвин (татарин) во сне кисель, так не было ложки; положил за пазуху ложку – не видал киселя; Коли чудится, так перекрестись!; Мана манит, да бог хранит; Морочила морока, а пророчила сорока; Не во сне, наяву бредит; Во сне видит, наяву бредит; Во сне видел маковники, так во сне и ешь* [12, 28].

Висновки. Підсумовуючи сказане, констатуємо, що мовний концепт “сон” об'єднує образні, культурологічні та поведінкові

характеристики денотату “сон”, виражені пареміологічними одиницями російської мови. Досліджуваний концепт вирізняється складною структурою, лінгвокультурна модель якої складається з аксіологічно нейтрального центру та варіативних мікрофреймів з позитивною і негативною конотацією. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що чіткої межі між ними провести не можна.

1. Алефиренко Н.Ф. *Идиоматика в языковой картине мира // Мовна картина світу і культура: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Люблін, 5-7 листопада, 2010 р. – Люблін; Рівне, 2010. – Т. 1. – С. 8 – 14.*

2. *Антология афоризмов / Упор. Л.П. Олексієнко. – Донецьк: “Видавництво Сталкер”, 2004. – 704 с.*

3. *Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.*

4. Вежицкая А. *Язык. Культура. Познание / Перевод с английского, ответственный редактор М.А. Кронгауз, вступительная статья Е.В. Падучевой. – М.: Русские словари, 1996 – 412 с.*

5. Вежицкая А. *Семантические универсали и описание языков. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1999. – 780 с.*

6. Воркачев С.Г. *Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар: Изд-во КГТУ, 2002. – 142 с.*

7. Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1 – 4. – М.: Русский язык. 1978. – Т. 4. – 683 с.*

8. Карасик В.И. *Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1996. – С. 3 – 16.*

9. Корнилов О.А. *Языковые картины мира как отражение национальных менталитетов: Автореф. дис. ... д-ра культуролог. наук. – М., 2000. – С. 5 – 8.*

10. Ожегов С.И. *Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1984. – 797 с.*

11. Панченко Н.Н. *Концептуальное пространство обмана во фразеосистеме русского и английского языков // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты. Сб. науч. тр. – Волгоград-Саратов: Перемена, 1998. – С. 168 – 174.*

12. *Пословицы русского народа: Сборник В. Даля. в 2-х т. – М.: Худ. лит., 1989. – Т. 1. – 431 с. Т. 2. – 447 с.*

13. Степанов Ю.С. *Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.*

14. Стернин И.А. *Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры // Этнокультурная специфика языкового сознания. Сб. ст. – М.: ИЯ РАН, 2000. – С. 97 – 112.*

Стаття надійшла до редакції 28.02.2014

